

Olsztyn, dn. 11.05.2023

Ks. dr hab. Sławomir Ropiak, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko – Mazurski w Olsztynie
Wydział Teologii

Recenzja rozprawy doktorskiej

Ks. mgr. lic. Marka Malca pt. „Muzyka w liturgii sakramentu małżeństwa. Teoria, praktyka i perspektywa”, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Roberta Tyrały oraz promotora pomocniczego ks. dr. Bogusława Mielca. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Teologiczny, 2023.

W Polsce w parafialnych kościołach zachodzą muzyczne zmiany pod wpływem silnie postępującej laicyzacji. Wydaje się, że katolicka liturgia sakramentu małżeństwa należy do tych obszarów kościelnej aktywności, na których duszpasterstwo ponosi porażkę. Trzeba zaznaczyć, że liturgiści i muzykolodzy podkreślają konieczność pielęgnowania piękna w celebracjach eucharystycznych i zdarzają się godnie sprawowane ceremonie ślubne z dobrze dobraną i wykonaną muzyką. Jednak zbyt często rzeczywistość realizowanej służby Bożej podczas zawierania sakramentu małżeństwa nie tylko odbiega od ideału, ale jest banalna, a w skrajnych przypadkach wręcz profanująca to zbawcze i uświęcające misterium. Nie potrzeba nawet specjalnego wysiłku, aby przekonać się o tym. Wystarczy, że otworzymy komputer i na YouTube obejrzymy nagrania z różnych ślubów, które miały miejsce w katolickich kościołach. Uczestnicy tych wydarzeń udostępniają je szerokiej społeczności w dobrej wierze i chwalą się przeróżnymi utworami, które są nadużyciami dotyczącymi repertuaru i kiczami od strony warsztatowej, ośmieszającymi domniemanych artystów. Ksiądz Doktorant, jako odpowiedzialny duszpasterz, odważnie podjął wyrosłe wyzwanie społeczno-kulturowe. Dostrzegając silny kryzys, z którym Kościół rzymskokatolicki w Polsce boryka się na gruncie muzyki sakralnej, nie uległ jałowej krytyce i narzekaniu, ale przeprowadził konstruktywne badania i wziął na warsztat naukowy aktualnie występujące zjawiska i zwyczaje muzyczne towarzyszące celebracjom sakramentu małżeństwa.

1. Opis rozprawy

Temat rozprawy „Muzyka w liturgii sakramentu małżeństwa. Teoria, praktyka i perspektywa”, wyznacza zakres badań zrealizowanych przez ks. mgr. lic. Marka Malca. Badania zostały zrealizowane w siedmiu rozdziałach: 1. Historyczne formy małżeństwa w wybranych kulturach (s. 12-36); 2. Katolicka teologia małżeństwa (s. 37-61); 3. Muzyka w historii liturgii małżeństwa (s. 62-124); 4. Muzyka i liturgia sakramentu małżeństwa po

Vaticanum II (s. 125-162); 5. Zasada korelacji poszczególnych części liturgii mszalnej i muzyki ślubnej (s. 163-214); 6. Praktyka muzyczna w celebracji sakramentu (s. 215-266); 7. Muzyka liturgiczna właściwa dla celebracji sakramentu małżeństwa (s. 267-305). Całość poprzedza: po stronie tytułowej [nie liczonej], abstrakt ze słowami kluczowymi [s. 1], spis treści (s. 2-4); wykaz skrótów (s. 5), wstęp (s. 6-11); a wieńczy: zakończenie (s. 306-310), bibliografia (s. 311-334), aneks zawierający: ankietę „Muzyka w liturgii sakramentu małżeństwa” (s. 335-339), oraz spis tabel i wykresów (s. 340).

Na początku badań została ukazana historyczna perspektywa i cywilizacyjne podstawy współczesnej koncepcji katolickiego małżeństwa, które sięgają korzeniami do starożytnych poglądów i zwyczajów żydowskich oraz grecko-rzymskich. Następnie wskazano na wyjątkowość małżeństwa w chrześcijańskiej kulturze rozwijającej się zwłaszcza w okresie patrystycznym.

W drugim rozdziale została streszczona katolicka teologia małżeństwa, głównie w kontekście liturgii, ukazująca związek mężczyzny i kobiety w podwójnym wymiarze: jako przymierze oparte na wzajemnej miłości i jednocześnie jako sakrament w relacji do Boga. Z perspektywy nauczania Kościoła zostały kolejno omówione przymioty sakramentalnego małżeństwa: jedność i nierozzerwalność, wierność, płodność, miłość oraz symbolika Kościoła domowego.

W trzecim rozdziale opracowano temat wykorzystania muzyki w katolickiej celebracji sakramentu małżeństwa. Całość problematyki także ujęto w perspektywie historycznej według przyjętej chronologii: świadectwa patrystyczne o zwyczajach ślubnych, celebracja we wspólnocie według średniowiecznych zabytków, liturgia przed Soborem Trydenckim i po nim, muzyka integralna z liturgią ślubną.

Czwarty rozdział rozprawy dotyczy aktualnie obowiązującej liturgii sakramentu małżeństwa po Soborze Watykańskim II i teologicznych konsekwencji, które inspirują muzykę. Umiejscowienie składania przysięgi małżeńskiej podczas eucharystycznej celebracji poszerzyło zakres prac badawczych o omówienie śpiewów części Mszy świętej. Autor dysertacji, powołując się na odnowione obrzędy sakramentu małżeństwa dla diecezji polskich, wskazał na zasadnicze kryteria doboru pieśni ślubnych. Do głównych wymogów zaliczył uwzględnienie oprócz teologii Mszy świętej, tematykę głoszonego Słowa Bożego, prawdy o miłości małżeńskiej w perspektywie katolickiej oraz służebne uwarunkowania realizowanej muzyki instrumentalnej i wokalne.

Na zawartość piątego rozdziału dysertacji składa się sześć szczegółowych elementów, uwzględniających główne części celebracji sakramentu małżeństwa, w których konieczna jest

korelacja treści sprawowanego misterium z odpowiednią muzyką. Wyodrębnione zostały: obrzędy wstępu, liturgia Słowa, właściwy obrzęd sakramentu małżeństwa, liturgia eucharystyczna, obrzędy zakończenia. Dodatkowo omówiono kwestie związane z doborem pieśni podczas celebracji sakramentu małżeństwa poza mszą.

Szósty rozdział pracy poświęcony został muzycznej praktyce współcześnie występującej w polskich kościołach w trakcie sprawowania ślubów. Poddano krytyce zjawisko komercjalizacji repertuaru i wykonawców. Przywołano głos organistów kościelnych w sprawie ich zaangażowania w swoją pracę, rozumienia teologicznej treści celebracji małżeństwa oraz pojawiających się zjawisk licznych nadużyć związanych z oprawą muzyczną liturgii ślubnej. Wypunktowano główne błędy powtarzające się według kryterium muzyki kościelnej w następujących obszarach tematycznych: przesłania miłości, uwielbienia Boga, wspólnotowego wymiaru liturgii oraz artystycznej jakości kompozycji.

Ostatni rozdział zawiera pozytywny zarys muzyki liturgicznej, która jest odpowiednia i właściwa dla katolickiej celebracji sakramentu małżeństwa. W granicach wytyczonych przez Autora rozprawy zostały omówione dylematy i sprawy wynikające w rozpowszechnionej praktyce muzycznej w rzymskokatolickich kościołach w Polsce. Do szczegółowych problemów zaliczono tematy: muzyka świecka a muzyka liturgiczna, warunek adekwatności muzyki i liturgii, przesłanie nadziei, zadania na przyszłość (liturgiczne przygotowanie nupturientów, rola organistów i muzyków, wychowanie liturgiczne, kwestie organizacyjne).

W zakończeniu dokonano ogólnego podsumowania wyników badań z nakreśleniem postulatów o charakterze pastoralnym, które mogą być pomocą osobom posługującym muzycznie podczas ślubnych ceremonii.

2. Wartość merytoryczna dysertacji

Wartość merytoryczną dysertacji należy ocenić bardzo wysoko. Przeprowadzono w niej usystematyzowany wykład wskazujący na fundamentalne znaczenie teologii dla muzyki we wzorcowych celebracjach sakramentu małżeństwa. Zaprezentowana tu teologia małżeństwa w ujęciu katolickim, pogłębiona jest o źródła biblijne ukazujące religijny charakter miłości męża i żony, podbudowana nauczaniem Ojców Kościoła i poparta oficjalnymi dokumentami Kościoła. Ten fundament teologiczny jest podstawą do dobrze rozumianej roli i charakteru muzyki włączonej w liturgię sakramentu małżeństwa.

Zaletą zaprezentowanej pracy jest podanie najistotniejszego uzasadnienia konieczności świadomej animacji muzycznej w czasie katolickich ceremonii zaślubin. Doktorant jednoznacznie wyjaśnił, że do kluczowych punktów odniesienia w ocenie i doborze muzyki

należy zrozumienie pojęć: sacrum i profanum (s. 15). W celu przybliżenia tego podstawowego problemu przypomniał, że w starotestamentalnej mentalności oczywistym było odniesienie małżeństwa do Boga przymierza. Obrzędy, w których śpiewano weselne pieśni znajdowały uzasadnienie i odzwierciedlenie w oblubieńczej miłości Boga do Narodu wybranego, wyrażone w Pieśni nad Pieśniami. W dysertacji zostały przytoczone liczne fragmenty z Pisma Świętego dotyczące godności małżeństwa począwszy od Księgi Rodzaju i Księgi Ozeasza, poprzez wersety Psalmów mówiące o oblubieńczym charakterze relacji nowożeńców, a także przytoczenie budujących przykładów miłości mężczyzn i kobiet proszących Boga o błogosławieństwo, między innymi Tobiasza i Sary. Dokonano także teologicznej reinterpretacji starożytnych obrzędów w świetle Nowego Testamentu, przywołując wydarzenia z uroczystości ślubnych w Kanie Galilejskiej (J 2,1-11), wspominając główne pouczenia Jezusa Chrystusa o nierozzerwalnej wspólnotie małżeńskiej (s. 21) oraz aktualizując nauki św. Pawła Apostoła.

Do wartościowych elementów pracy, w kontekście kulturowym, należy zaliczyć wyeksponowanie z pogańskich zwyczajów Greków i Rzymian, tych elementów, które podkreślały religijny aspekt obrzędów ślubnych, uwzględniających nawet składanie ofiar (s. 32).

W omawianiu katolickiej doktryny na temat małżeństwa Autor płynnie przeszedł od starożytności do tradycji patrystycznej. Chrześcijańską perspektywę rodzinnej instytucji ukazywał już w pierwszym rozdziale pracy, gdy powoływał się na cytaty Pisma świętego wraz z komentarzami Orygenesa i św. Augustyna. O dobrej znajomości patrologii świadczy nawiązanie do klasycznych Ojców Kościoła: Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy, Grzegorza z Nazjanzu, Jana Chryzostoma, Ambrożego, Hieronima, Ignacego Męczennika, a także innych pisarzy, np. Tertuliana, Klemensa Aleksandryjskiego, Sokratesa Scholastyka, mnicha Ammona, Efrema, Cezarego z Arles oraz korzystanie z anonimowych dokumentów historycznych.

Bogate zakorzenienie w tradycji patrystycznej jeszcze bardziej jest podkreślone przy omawianiu samych ceremonii ślubnych. W opracowaniu ks. M. Malca dominuje przekonanie o podniosłym i bogobojnym charakterze śpiewów towarzyszących zawieraniu, a także świętowaniu małżeństwa w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W tamtych czasach zgodnie z zaleceniami duchownych, podczas uct i godów muzyka gorliwych wyznawców Chrystusa odznaczała się nabożnym stylem i nie miała nic wspólnego ze świeckimi śpiewami, pijaństwem i obżarstwem (s. 74). W ten sposób Doktorant postąpił zgodnie z soborowym postulatem odnowy życia Kościoła poprzez powrót do źródeł i jednocześnie elokwentnie dokonał polemiki ze współczesnym laicyzmem rozpanoszoną w zwyczajach ślubnych.

Rzetelność badań podbudowana została księgami liturgicznymi, dokumentami i wypowiedziami urzędu nauczycielskiego Kościoła o muzyce w liturgii sakramentu małżeństwa w zakresie powszechnym i lokalnym.

Oryginalną zaletą rozprawy jest ułożenie osiemnastu pytań problemowych pod kątem głównego tematu pracy i przeprowadzenie ankiety wśród 350 organistów. Dzięki uzyskanym odpowiedziom ks. Doktorant dokonał opisu aktualnego stanu świadomości w kwestii roli muzyki liturgicznej, zarówno u narzeczonych, jak i u muzyków kościelnych. Można powiedzieć, że wnikliwie i rzetelnie rozprawił się z repertuarem proponowanym w śpiewnikach i tym wykonywanym w rzymskokatolickich kościołach w Polsce. Do ważnych spraw z punktu widzenia praktycznego należy wskazanie podstawowych błędów, które występują w popularnych utworach, wykonywanych w czasie ślubów.

Pozytywny walor pracy reprezentują pewne propozycje o znaczeniu pastoralnym, w których Autor odważnie postuluje praktyczne rozwiązania służące podnoszeniu świadomości roli muzyki w czasie celebracji małżeństwa.

Na korzystną, merytoryczną wartość dysertacji niewątpliwie ma wpływ osobiste doświadczenie Autora, który sam pracował jako organista parafialny i obecnie sprawuje posługę kapłańską jako duszpasterz. To podwójne wykształcenie muzyczno-teologiczne sprawia, że Autor porusza się w obrębie podjętych badań zręcznie i fachowo. Na podkreślenie zasługuje jego bardzo dobre rozeznanie we współcześnie panujących zwyczajach ślubnych i wykonywanej muzyce podczas celebracji sakramentu małżeństwa.

3. Ocena aspektu formalnego

Cała zawartość rozprawy odpowiada tytułowi zakresem i treścią koncentrując się wokół problematyki śpiewu i muzyki wykonywanej podczas ceremonii ślubnych. Wewnętrzna kompozycja pracy jest przejrzysta i logiczna, ułożona poprawnie w porządku chronologicznym i tematycznym. Kolejno omawiane są pojęcia określające instytucję małżeństwa, następnie przybliżona jest teologia i struktura liturgii, a później została dokonana w szerokim kontekście charakterystyka i ocena współczesnej muzyki towarzyszącej ceremoniom ślubnym. Przez całą dysertację został zachowany porządek wyznaczony terminami: teoria, praktyka i perspektywa.

Poszczególne części pracy są rozbudowane, ale proporcjonalne i zawierają te elementy, które są właściwe dla rozpraw z dyscypliny nauk teologicznych. Cała dysertacja jest wystarczająca objętościowo i bogata w rzeczową treść (ss. 341). Bibliografia wykorzystana w pracy jest zasadniczo wyczerpująca (około 450 pozycji bibliograficznych: monografii, artykułów i materiałów źródłowych), uporządkowana i przedstawiona poprawnie.

Zamieszczony w niej wykaz zawiera bogate źródła z podziałem na: Pismo Święte i źródła patrystyczne; dokumenty Kościoła, księgi liturgiczne oraz liczne śpiewniki i modlitewniki z uwzględnieniem ich kolejnych wydań i opracowań. Na podkreślenie zasługuje duży zbiór ksiąg w języku łacińskim (różnorodne wydania: liber usualis, manuale ritum, missale romanum, rituale, graduale). Wśród słowników i leksykonów znajdują się też te najgłówniejsze, a więc tzw. KUL-owska Encyklopedia katolicka i Leksykon liturgii opr. ks. B. Nadolskiego. Pokażna jest także liczba opracowań znanych i cenionych teologów, w tym polskich liturgistów i muzykologów podejmujących problematykę małżeństwa, sakramentologii oraz muzyki kościelnej. Uzupełnieniem są strony internetowe podejmujące badaną problematykę ślubów i ich oprawy.

Przypisy są zredagowane prawidłowo i stosowane konsekwentnie, chociaż w niektórych przypadkach można byłoby więcej wprowadzić skrótów, zwłaszcza, gdy powtarzają się autorzy (np. tenże, w przypisach: nry 224, 253, 255, 257; tamże, w przypisie nr 226).

Pracę cechuje styl naukowy, adekwatny do rozpraw łączących muzykologię i teologię praktyczną, głównie z zakresu liturgiki i teologii małżeństwa. Przejawem naukowości tutaj są prawidłowo dobrane metody badawcze i spójność wyводу. W systematycznym postępowaniu uwzględniono trzy etapy: zebranie materiału historyczno-teologicznego, analizę głównego problemu dotyczącego muzyki w konkretnym zastosowaniu oraz syntetyczne sformułowanie wniosków o charakterze liturgiczno-muzycznym. W części empirycznej wykorzystano metodę badania ankietowego, co umożliwiło skonfrontowanie teorii z aktualną praktyką.

Puntem odniesienia całej rozprawy są postawione pytania: „1. Jakie kryteria doboru pieśni można wyróżnić na podstawie teologii małżeństwa? 2. Jaki jest stan muzyki w liturgii sakramentu małżeństwa w Polsce? 3. Z czego wynikają błędy w doborze śpiewów? 4. Jakie zjawiska społeczne wpływają na pogorszenie jakości muzyki w sakramencie małżeństwa? 5. Czy istnieją konkretne propozycje dla muzyków kościelnych w kontekście sakramentu małżeństwa? 6. Jakie działania należy podjąć dla poprawy jakości muzyki w liturgii sakramentu małżeństwa?”

Cele badawcze, które jasno i poprawnie określono we wstępie pracy, zostały zrealizowane. Ks. Doktorant stwierdził istnienie problemu w polskich kościołach, w których „oferta zdaje się przeważać nad darem i zadaniem, jakim jest liturgiczna celebrowanie sakramentu małżeństwa”, a „pokusa widowiska wydaje się zwyciężać od wielu już lat i rodzi iluzję jakiegoś determinizmu kulturowego”. Wobec tej rzeczywistości postawił sobie za cel teoretyczne opracowanie tematyki dotyczącej muzyki ślubnej, które może stać się punktem wyjścia do praktycznych działań poprawiających ten niekorzystny stan. Zamierzenia zrealizował

pomyślnie opracowując wieloaspektowo źródła zarówno historyczne jak i współczesne. Owocem przebadanej problematyki ceremonii ślubnych jest zachowanie całej zdrowej tradycji Kościoła świętego w tym zakresie (zob. KL 23) oraz naukowe sporządzenie materiału teologiczno-muzykologicznego, niezwykle pomocnego we właściwej formacji organistów i muzyków kościelnych, a także kształtowaniu świadomości duszpasterzy i narzeczonych w zakresie ślubnej liturgii i jej znaczenia.

Ostateczne wyniki badań oraz szczegółowe i końcowe wnioski, wyznaczające nawet zadania w przyszłości, potwierdziły wcześniejsze założenia. W podsumowaniu całej dysertacji podkreślono, jak duże znaczenie praktyczne ma podjęcie tego tematu i przeciwstawienie się „deteologizacji” muzyki w liturgii sakramentu małżeństwa. Wskazano na historyczną ciągłość i teologiczną treść ślubnych obrzędów oraz zaproponowano konkretne postulaty dotyczące zarówno wychowania liturgicznego, przygotowania do małżeństwa, jak i kwestii organizacyjno-prawnych związanych z celebrowaniem sakramentu małżeństwa.

Przedstawiona praca posiada charakter nowatorski ze względu na wrażliwość religijną i artystyczną, która przenika sposób myślenia Autora oraz sposób uzasadniania i wyprowadzania przez niego praktycznych wniosków. Rozprawa jest twórcza, zachęca do duszpasterskiej refleksji na bazie teologiczno-muzykologicznej oraz wpisuje się w dyskusje dotyczące szeroko pojętej muzyki sakralnej w liturgii. Inspiruje do dalszych poszukiwań pastoralnych w rozwiązywaniu problemów zsekularyzowanej rzeczywistości rodzinnych obyczajów i kształtowania katolickiej kultury muzycznej w Polsce.

Mimo starannego opracowania edytorskiego przytrafiły się nieliczne, drobne błędy, głównie literówki lub mało zgrabne sformułowania stylistyczne, które należy poddać korekcie.

Zauważono:

- jest: „str.” powinno być: „s.” [przypis nr 167, s. 43]
- jest: „*zmartwychwstania.*” powinno być: „*zmartwychwstania.*” [przypis nr 255, s. 69]
- [brak spacji, w przypisie nr 405, s. 104]
- „Obok psalmów: 67, 89, 33, przykładem takiej pieśni pochwalnej jest opracowanie Psalmu 9, który zapewnienia [!?] o opatrności **Bożej w życiu człowieka** poszukującego **Boga**. Jest to psalm uwielbienia **Boga** za Jego dzieła dokonane w życiu człowieka” [są powtórzenia, zmienić styl, s. 181]
- „We włoskim *Rito del Matrimonio* dodatkowo podaje się Psalm 45(46) i44(45) wraz z układem melodycznym” [brak spacji, s. 188]

- „Tak więc Obrzędy Sakramentu Małżeństwa nic nie wspominają o pieśni uwielbienia po komunii świętej podczas sparowania [!?] Mszy świętej. Jest więc oczywiste i wyraźne, że trzeba się tu odnieść do ogólnych zasad wykonania tego śpiewu”. [s. 204]

Jako pewien brak w przedstawionej dysertacji, należy uznać, że nie uwzględniono monografii ks. prof. Stanisława Strękowskiego, *Argumentacja apologetyczna koncepcji małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej w pierwszych trzech wiekach*, WN UKSW, Warszawa 2016, ss. 444. Wprawdzie pozycja ta nie dotyczy bezpośrednio muzyki w ceremoniach ślubnych, ale w dysertacji znacznie ubogaciłaby patrystyczną teologię przy prezentacji historycznych form małżeństwa. Podaję tę publikację, przede wszystkim jako sugestię, by uwzględnić ją przy przygotowywaniu dysertacji do druku.

Uwaga techniczna. Przy powoływaniu się na dokumenty Kościoła, w tym także na nauczanie papieskie, dobrze jest podać miejsce i datę powstania dokumentu oryginalnego, a nie tylko miejsce i datę publikacji jego polskojęzycznej wersji – tak, jak to czyni ks. Doktorant – gdyż sugeruje to mylnie, że dokument powstał w Polsce (tym bardziej, że mamy już czasami po kilka wydań i wznowień).

4. Tematy do dyskusji

Lektura rozprawy rodzi wiele pytań, które należy potraktować nie tyle jako zarzuty, lecz jako inspiracje do dalszych poszukiwań i badań. Niemniej ograniczymy się do dwóch:

- Przedstawiona przez Ks. Doktoranta rozprawa w części praktycznej odwołuje się do ankiety przeprowadzonej wśród organistów. Na ile wykorzystana grupa respondentów reprezentuje poglądy i stan muzyki w czasie ceremonii ślubnych w kościołach całego obszaru Polski? Jako czytelnik mam wrażenie, że we wnioskach ks. Doktorant oparł się na wypowiedziach zdominowanych przez organistów tak zwanej południowej Polski, a nawet mówiąc wprost metropolii krakowskiej.

- Drugie pytanie dotyczy bibliografii. Przy całym bogactwie źródłowym ks. Doktorant nie uwzględnił jednak rzymskiego mszału św. Jana Pawła II w języku łacińskim z racji jubileuszowego roku 2000, który obecnie jest tłumaczony na język polski: *Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Œcumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI, promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum editio typica tertia*. Typis Vaticanis A.D. MMII. [prefacje: *In celebratione Matrimonii*: (I. *De dignitate fœderis nuptiarum*, p. 1024; II. *De magno Matrimonii sacramento*, p. 1030; III. *De Matrimonio ut signum divinæ caritatis*, p. 1035) oraz proprium misse: *In celebratione Matrimonii*, p. 1023-1037]. Czym kierował się ks. Doktorant pomijając to najnowsze wydanie mszału?

5. Wniosek końcowy

Po szczegółowym omówieniu dysertacji, przedstawionej jako praca doktorska ks. mgr. lic. Marka Malca, należy wyraźnie stwierdzić, że powstała ona w wyniku systematycznej refleksji naukowej według wszelkich prawideł metodologicznych i merytorycznych. Autor opracowanej rozprawy wystarczająco zrealizował cel badawczy postawiony w tytule pracy, którym jest muzyka w liturgii sakramentu małżeństwa. Zarysowany we wstępie problem naświetlił zgodnie z podtytułem, podał katolicką teologię małżeństwa, udokumentował istniejącą praktykę duszpasterską i nakreślił pozytywną perspektywę rozwijania muzyki towarzyszącej zawieraniu tego sakramentu. Rozprawa jest aktualna i w całości należy ocenić ją pozytywnie, zwłaszcza podkreślając jej walor praktyczny i duszpastersko pożyteczny. Zarówno od strony strukturalnej, jak i treściowej, cała praca spełnia wszystkie kryteria dysertacji doktorskiej. Wnoszę do Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie ks. mgr. lic. Marka Malca do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Sławomir Ropiak, prof. UWM